

УКРАЇНЬСЬКА І ЗАРУБІЖНА БІОГРАФІСТИКА

До 120-річчя від дня народження

УДК 930.1 (367)

Ірина Федорів

ВНЕСОК ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВА

Стаття присвячена видатному українському вченому-славісту, філософу, історичу культури та літературознавцю – Дмитру Чижевському. Окреслюються основні віхи життя в контексті славістичної діяльності дослідника, з'ясовується його внесок у розвиток національного та європейського слов'янознавства, аналізуються концептуальні положення фундаментальних праць науковця.

Ключові слова: Дмитро Чижевський, славістика, історія філософії слов'ян, історія слов'янської культури, германо-славістика, слов'янське літературознавство.

Багатогранна й неординарна постать Дмитра Чижевського (1894–1977), як видатного українського вченого-славіста, філософа, історика культури, літературознавця, діапазон і розмаїття його праць не перестають привертати до себе увагу. Вчений-універсал мав вагомий вплив на західноєвропейську й американську славістику, як автор фундаментальних досліджень з історії слов'янської культури і філософії, зокрема й української.

Можна погодитись, що Д. Чижевський не був такою харизматичною фігурою в українській історії, як, наприклад, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов, зрештою, ніколи й не претендував на це почесне місце. У першу чергу – це академічний учений, що працював для розвитку українського й інших слов'янських та європейських народів.

Дмитро Чижевський – один із засновників наукових славістичних студій в Німеччині (Галле, Марбург, Гейдельберг) та США (Гарвард). Празький лінгвістичний гурток, Філософське товариство у Празі, Українське історико-філологічне товариство, Міжнародна Гегелівська спілка, Кантівське Товариство, Німецьке товариство славістичних досліджень у Празі, Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка, Німецька спілка викладачів славістики, Товариство ім. Достоєвського – ось неповний перелік наукових установ, членом котрих він був. Д. Чижевський став дійсним членом багатьох академій наук: Гайдельберзької, Хорватської, Української Вільної Академії Наук у США, Міжнародної Академії в Парижі. Вчений спілкувався з українськими, російськими, чеськими, польськими, німецькими та французькими науковцями, співпрацював з десятками наукових видань. Він й до сьогодні залишається визнаним авторитетом у питаннях історії слов'янської думки, духовного життя слов'ян, історії філософії слов'ян, одним із часто цитованих у західних джерелах авторів. Відтак, Д. Чижевського без перебільшення можна назвати істориком, що досліджував інтелектуальне життя слов'ян, постаттю загальноєвропейського значення.

Незважаючи на те, що славіст належить до когорти видатних українських учених ХХ ст., його наукова спадщина залишається малодослідженою в Україні й досі потребує популяризації та предметного вивчення. За радянських часів Д. Чижевський належав до кола заборонених авторів, а його праці були недоступні пересічному читачеві. Тільки в період незалежності його ім'я стало широко відомим в Україні, загальноновизнаним і шанованим. Прізвище вченого увійшло до багатьох підручників, енциклопедій, методологічних посібників та різних наукових видань. Проте поки що відсутнє ґрунтовне систематичне історико-біографічне дослідження його життя, наукової та педагогічної діяльності, що теж

ускладнює систематизацію й осмислення спадщини вченого. На думку Ірини Валявко, ще донедавна в Україні стан чижевськознавства майже не змінився, порівняно з 90-ми роками. І головною перешкодою в цьому була відсутність наукового репрезентативного цілісного видання творів Д. Чижевського [1].

Такі комплексні публікації праць вченого вийшли у світ лише в 2005 р. Маємо на увазі “Філософські твори” у чотирьох томах під загальною редакцією В. Лісового [2] та “Порівняльну історію слов’янських літератур” у двох книгах [3]. Незважаючи на різноаспектність творів, які увійшли до цих видань, слід пам’ятати, що це лише вибрані праці з усієї творчої спадщини Д. Чижевського, яких недостатньо, щоб скласти цілісну уяву про науковий потенціал вченого, котрий плідно працював у таких галузях як славістика, літературознавство, філософія, лінгвістика, історія культур, компаративістика, астрономія.

Зазначимо, що ще у 1990-х рр. в Україні були перевидані “Нариси з історії філософії на Україні” (1992) [4], “Антична філософія” Збірка лекцій (1994) [5], “Історія української літератури: від початків до доби реалізму” (1994) [6]. У 2003 р. вийшло одразу три окремих видання: “Філософія Г. С. Сковороди” [7], “Український літературний барок” [8] та “Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури”, де крім праць, подано і спомини про Д. Чижевського [9]. Слід зауважити, що їм, як і попереднім, бракувало наукового апарату: єдине, що було зроблено, – це складено іменний покажчик.

До сьогодні продовжується робота щодо складання цілісної бібліографії праць Д. Чижевського, що пов’язана з кропіткою працею дослідників у приватних архівах вченого, які знаходяться в Німеччині (м. Галле та м. Гейдельберг) [1].

Україна була однією з перших пострадянських країн, що визнала заслуги Д. Чижевського і вшанувала його пам’ять. У 90-х рр. ХХ ст. розпочато дослідження наукової спадщини вченого. Певний поштовх до цього дала Міжнародна наукова конференція, присвячена 100-річчю від дня народження Д. Чижевського, яка пройшла у 1994 р. в Києві та Кіровограді. На основі цієї конференції було видано збірку “Діалог культур I. Матеріали Перших наукових читань пам’яті Дмитра Чижевського” [10]. Пізніше працю було продовжено у матеріалах “Діалог культур II”, в яких вміщено кілька маловідомих досліджень Д. Чижевського, які вперше було перекладено українською мовою. У 2003 р. в Дрогобицькому педагогічному університеті ім. І. Франка було проведено семінар, присвячений вченому, за матеріалами якого видано збірник наукових праць “Славістика. Т. I: Дмитро Чижевський і світова славістика” [11]. До цієї збірки, крім виступів учасників семінару, увійшли деякі праці Д. Чижевського, перекладені українською мовою, спомини про нього, вибране листування з коментарями, архівні матеріали тощо. До речі, це перший збірник, присвячений Д. Чижевському, де, крім його праць та статей про нього, подано ще й вибране листування вченого з його архіву.

За період незалежності з’явилася низка досліджень про життя і наукову спадщину Д. Чижевського. Виокремимо праці таких українських учених, як І. Валявко [1; 12–16], В. Горський [17], П. Кралюк [18–19], М. Ільницький [20], Ю. Вільчинський [21] В. Лісовий [22], М. Шкандрій [23], І. Лисий [24] та ін., у котрих дослідники зупинились на різних аспектах біографії й наукової творчості вченого.

Вивчають спадщину Д. Чижевського в Росії, Чехії та Словаччині, культуру й філософію яких досліджував науковець. Перша ґрунтовна монографія про Д. Чижевського – “Єдність змісту”, видана в Москві літературознавцем Ніною Над’ярних, відомою дослідницею українсько-російських літературних зв’язків і типологічних спорідненостей у загальнослов’янському контексті [25]. Змістом праці є літературознавчі, історіософські й теоретико-естетичні етюди, що сфокусовують окремі аспекти цілісної системи поглядів славіста [20, с. 142]. Дослідження Н. Над’ярних доповнюють “Додатки”, які містять статті Д. Чижевського з різних періодичних видань або ж знайдені в архіві вченого (“Про формалізм в етиці”, “Сковорода і німецька містика”, “Про поезію російського футуризму”, “Евгемеризм у старослов’янських літературах” та кілька рецензій) [25]. Отже, маємо концептуальне наукове дослідження, зразок глибокої інтерпретації філософських і

естетичних засад одного з авторитетних російських славістів ХХ ст., здійснене на рівні сучасних методологічних підходів.

У Німеччині, США та Канаді ще працюють колишні учні Дмитра Івановича, відтак існує і наукова традиція, закладена вченим та продовжена в працях його вихованців. Крім того, в цих країнах є вільний доступ до багатьох творів Д. Чижевського, а також зберігається цінний архівний матеріал, пов'язаний з його життям та науковою діяльністю [1].

Вивченню спадщини Д. Чижевського було присвячено і кілька міжнародних конференцій: “In memory of Dmytro Chyzhevsky (1894–1977)” (Німеччина, м. Галле, 1997), за матеріалами якої видано збірник з аналогічною назвою “Пам'яті Д. Чижевського”; “Дмитро Чижевський, особистість і творчість” (Чеська Республіка, м. Прага, 2002), у 2004 р. видано збірник матеріалів цієї конференції; міжнародна конференція у США, присвячена 110-річчю від дня народження Дмитра Чижевського (м. Шампейн, 2004). Такі наукові заходи об'єднують учених багатьох країн та дають новий поштовх для спільної дослідницької праці. Так, наприклад, доктор В. Янцен (Німеччина) згуртував навколо збірника “Матеріали до біографії Дмитра Чижевського” дослідників-чижевськознавців з різних країн: І. Валявко, О. Чуднову (Україна), М. Васільєву (Росія), В. Кортхаазе (Німеччина) та інших, в якому вміщено автобіографічний матеріал з архівів Д. Чижевського, спогади про нього колишніх студентів, колег, співробітників та друзів, некрологи, перелік тем його академічних курсів у різних університетах, а також найповніша на сьогодні бібліографія праць [1]. В. Янцен є також автором низки статей про вченого [26–27 та ін.].

Отже, наукова та архівна спадщина Д. Чижевського вивчається вченими різних країн, і завдяки цьому утворюється діалог між різними європейськими культурами, до чого так прагнув Д. Чижевський.

У даній науковій статті ставимо за мету, на основі новітньої літератури й джерел, проаналізувати головні віхи життя й діяльності Д. Чижевського, формування світогляду вченого, систематизувати його основні славістичні праці, визначити їх концептуальні положення, з'ясувати внесок ученого в розвиток національного й європейського слов'янознавства.

Упродовж життя вчений знаходився на перетині багатьох культур – української, чеської, російської, німецької та американської. Цікавився, окрім цих, польською й словацькою. Це значною мірою обумовлено обставинами його життя.

Народився Д. Чижевський 23 березня 1894 р. в дворянській родині, у м. Олександрія Херсонської губернії. Закінчивши гімназію, навчався на фізико-математичному факультеті Санкт-Петербурзького університету (1911–1913), згодом, на історико-філологічному факультеті Київського університету св. Володимира (1914–1919) [26, с. 47]. Серед його київських викладачів варто згадати професорів В. Перетца, В. Зеньківського, А. Лук'яненка, М. Грунського, О. Гілярова. Київські студії визначили філософський шлях Д. Чижевського, зосередили його увагу на таких мислителях, як Г. Сковорода, П. Юркевич, М. Гоголь, Ф. Достоєвський. Крім філософії, вчений вивчав також слов'янську філологію й індоєвропеїстику, хоча суто літературознавчі студії його в той період не цікавили, і в основному він слухав курси зі слов'янського мовознавства [28, с. 62]. Саме в Київському університеті Д. Чижевський проявив інтерес до російської формалістичної школи, хоча тоді один з головних її засновників, В. Шкловський, не викликав у нього особливих симпатій. Водночас він дуже цінував роботи Б. Ейхенбаума та Б. Томашевського, що були, на його погляд, “поміркованими і справжніми” формалістами [12, с. 18].

Закінчивши з відзнакою університет, у 1920 р. Д. Чижевський одержав посаду доцента на кафедрі загального мовознавства Вищих жіночих курсів Жекуліної, а на початку 1921 р. був обраний доцентом філософії Інституту народної освіти.

У “київський період” життя вчений проводив активну революційну діяльність. У 1913 р. вступає в Російську соціал-демократичну робітничу партію. Восени 1916 р. Д. Чижевського заарештували й посадили до Лук'янівської в'язниці. Після Лютневої революції 1917 р. він став секретарем Київської Ради робітничих депутатів (1917–1918),

членом Київського комітету РСДРП (1917), учасником першого Центрального виконавчого комітету партії (1917), профспілкового руху і всіх українських нарад меншовиків. У 1918 р. Д. Чижевський, як представник фракції меншовиків, був обраний у вищий законодавчий орган Української Народної Республіки – Центральну раду, його кандидатура розглядалася на міністра праці [12, с. 15].

Після захоплення більшовиками Києва, він потрапив до в'язниці. Складні обставини, відсутність перспективи наукової праці змусили Д. Чижевського у 1921 р. емігрувати за кордон, в Німеччину (м. Гейдельберг). Як згадував у своїх спогадах учений, “політика комуністів, що призвела до диктатури партії над народом Росії, дуже розчарувала мене, і я вирішив продовжити навчання за кордоном” [29, с. 30].

В еміграції Д. Чижевський не брав активної участі в діяльності соціал-демократів, хоча спочатку він ще належав до російської, а згодом німецької соціал-демократичної робітничої партії. Однак з часом вчений усе більше заглиблюється в наукову діяльність і у 1924 р. партійну роботу покидає [12, с. 15].

У Німеччині Д. Чижевський здобув ґрунтовну філософську освіту. Спочатку в Гейдельберзі слухав лекції відомого німецького філософа-екзистенціаліста Карла Яспера. У 1922 р. вчений переїхав у Фрайбург в Брейсгау до Едмунда Гуссерля, праці якого із захопленням читав ще у Києві. Д. Чижевський давно цікавився феноменологією і тепер мав можливість слухати лекції засновника цього філософського напрямку. Вчений відвідав також лекції низки інших відомих німецьких філософів, зокрема, Г. Ріккєрта, Й. Коєна, Г. Майєра, Ю. Еббінгауза, М. Хайдеггера [29, с. 29].

Перебування в товаристві учнів Е. Гуссерля, Д. Чижевський згадував з гордістю, але прямим послідовником його школи не став. У цей час у філософському житті Німеччини відбулася ще одна важлива подія – “гегелівський ренесанс”. Почався цей рух після 1900 р., в 1923 р. вийшла одна з головних праць цього напрямку – книга Ріхарда Кронера “Від Канта до Гегеля”, у якій автор вперше показав, що в системі Гегеля поєднано логічне і містичне, раціональне й ірраціональне і його теорія не є чистим панлогізмом, як до цього вважалося [12, с. 16]. Д. Чижевський знайшов, таким чином, у Р. Кронера те, що відповідало його духовним потребам й почав писати одну з блискучих своїх робіт “Гегель у Росії”, опубліковану спочатку німецькою мовою в 1934 р. (друге видання 1961 р.), а потім доповнений варіант російською мовою у 1939 р. [19]. Вченого цікавили передусім питання, який вплив справив цей мислитель на філософські культури слов'янських народів.

Саме під час німецьких студій Д. Чижевський починає предметно вивчати історію української і російської філософії, зокрема історію гегельянства в Російській імперії. У цей період публікує декілька робіт, зокрема огляд філософської літератури в Росії (1922), рецензію на книгу Г. Шпета про російську філософію (1923) та ін., що свідчать про цілком самостійні методологічні погляди автора в цій галузі [12, с. 16].

Важливим етапом у житті Д. Чижевського став празький період (1924–1932). Він посприяв “українізації” вченого. Спілкуючись з українськими громадсько-культурними діячами, викладачами й студентами, що перебували в еміграції, Д. Чижевський зацікавився українською проблематикою [19]. У 1924 р. вчений став лектором філософії Празького Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова, 1925 р. – доцентом, 1927 р. – професором цього закладу. У 1929 р. його призначили приват-доцентом, а згодом екстраординарним професором Українського Вільного університету у Празі на підставі праці “Філософія на Україні. Спроба історіографії питання”, схвальні рецензії на яку, дали професори В. Біднов та І. Мірчук [26, с. 47]. У цей період Д. Чижевський захистив свою першу докторську дисертацію “Гегель і французька революція” (1929) [19; 30]. Від тоді вчений визначив для себе напрямки своїх наукових інтересів: історія філософії слов'янських народів. Предметно зацікавився творчістю Г. Сковороди, результатом чого стали праці “Філософський метод Сковороди” [31], “Сковорода і німецька містика” [32], котрі завершилися блискучою монографією “Філософія Г. Сковороди” (1934) [33].

Більшість робіт, написаних Д. Чижевським у цей період, були філософського спрямування, новаторськими і багатогранними. Назвемо деякі з них: “Гегель і Ніцше” [34], “Релігійна утопія О. Іванова” [35], “Платон у давній Русі” [36], “Грецька філософія Платона”, “Етика і логіка”, “Достоевський і Масарик”, “Криза радянської філософії” [12, с. 17]. У Празі Д. Чижевський продовжує працювати над своєю фундаментальною монографією “Гегель у Росії” (1933), котру захистив у Галльському університеті як докторську дисертацію. Ця ґрунтовна, новаторська робота була високо оцінена і витримала іспит часом [37].

Однак, суто історико-філософські рамки були для нього затісні, й він розширює їх, ставлячи собі за мету створити також порівняльну історію слов'янських літератур. Як писав згодом учений, ця тема захопила його “передусім філософським змістом слов'янських літературних творів, а також своєю поетичністю, що спричинило до розбудови стилістичних, мистецтвознавчих і літературних проблем” [21]. Так він приходив до дослідження духовної історії слов'ян – теми, якій присвятив усе своє життя.

У цей період відбувається ще одна важлива подія в житті вченого, яка вплинула на подальший розвиток його наукових поглядів. Д. Чижевський став членом Празького лінгвістичного гуртка. Науковець наголошував, що вагому роль в його духовному становленні, “крім батьківської домівки, відіграли різні гуртки”, до котрих він входив, зокрема, “тісне коло російських філософів у Празі і чеських мовознавців – Празький лінгвістичний гурток, що зіграв і досі грає визначну роль у поступі європейської науки. Мій друг Роман Якобсон – професор Колумбійського університету в Нью-Йорку”, котрого він високо цінував як науковця [29, с. 30].

Дмитро Чижевський брав активну участь у діяльності Празького лінгвістичного гуртка, неодноразово виступав на засіданнях і дискусіях [12, с. 18]. Назвемо теми деяких його доповідей, що стосувалися передусім славістичної проблематики: “Світогляд молодого Костомарова”, “Світогляд Куліша”, “До історії паралелі (Достоевський)”, “Світогляд кирило-мефодіївців” [12, с. 19]. У 1930 р. Д. Чижевський написав статтю, присвячену тодішньому президентові Чехословаччини Т. Масарику [38, с. 92].

Завдяки ерудиції й активності вченого, у наукових колах Д. Чижевського шанували як серйозного вченого, із зацікавленням сприймали його праці. Високо цінував його здобутки голова Історико-філологічного товариства Д. Антонович. У цей період Д. Чижевський підтримував наукові стосунки із багатьма українськими, російськими, чеськими, німецькими діячами, зокрема з В. Бідновим, В. Вернадським, А. Артимовичем, І. Огієнком, В. Сімовичем, К. Чеховичем, С. Гессеном, А. Бемом, Г. Флоровським, Б. Яковенком, Й. Вашиком, В. Матезіусом, Я. Мукаржовським, Е. Гуссерлем, Ф. Лібом, Є. Ротгакером, Е. Бенцом та ін. [12, с. 20].

Участь у таких товариствах й гуртках привела Д. Чижевського до висновку, що найважливішим культурним чинником є особисті зв'язки людей, передусім через кордони: “культурні зв'язки народів я вважаю вагомішими за політичні і тому маю намір присвятити в майбутньому свої сили опікуванню цими культурними відносинами незалежно від набутого мною статусу” [29, с. 30].

У “празький період” Д. Чижевський розпочав самостійну творчість як учений-філософ та славіст. Можна стверджувати про формування у його наукових поглядах інтердисциплінарного, компаративного підходу до історії філософії, релігії та літератури.

Перебування у Празі, стимулювало інтерес вченого до чеської та словацької суспільно-філософської думки. Відтак, у наступний, галльський період життя (1932–1945 рр.), Д. Чижевський пише низку робіт, які були присвячені історії чеської та словацької філософії [19]. На жаль, з 1937 р. йому заборонили приїжджати до Чехословаччини, а під час війни ситуація настільки ускладнилась, що він змушений був друкувати свої статті для збірника “Що дали наші землі Європі та людству?”, котрий виходив у Празі, під псевдонімом Фріц Ерленбуш [38, с. 93].

У 1931 р., в період масового виїзду емігрантської творчої інтелігенції з Праги, кандидатура вченого як викладача славістики розглядалася в університетах Бонни і Галле.

Він вибирає Галле і з 1932 р. починає там викладати. Ще в 1920-х рр. Д. Чижевський часто відвідував Німеччину, підтримував контакти з науковими колами, він добре володів німецькою мовою [12, с. 20]. До того ж м. Галле певним чином було пов'язане зі слов'янськими культурами. Поряд знаходилися поселення лужицьких сербів, близьких за культурою до чехів. У Галльському університеті навчалися вихідці з Чехії та Словаччини [19].

З приходом до влади в Німеччині націонал-соціалістів, становище Д. Чижевського як слов'янина і колишнього члена соціал-демократичної партії, до того ж одруженого з єврейкою, значно ускладнилося. Йому загрожувало звільнення з університету і ув'язнення в концентраційному таборі. У вузі залишився простим лектором. І незважаючи на те, що у 1939 р. він був обраний кандидатом на екстраординарну професуру у Віденському університеті, а в 1941 р. обирався професором університету в Пресбурзі (Братиславі) – зайняти ці посади, він не зміг [12, с. 21].

Окрім лекцій з російської, української, польської, чеської і словацької мов, Д. Чижевський читав курси з історії філософії, історії церкви, слов'янської літератури і компаративістики. З огляду на тематичну різноманітність, високопрофесійний рівень та наукову обґрунтованість лекцій, які прочитав за цей період вчений, можна стверджувати, що він виконував роботу цілого Інституту славістики, якого на той час у Галле ще не було. Окрім того, Д. Чижевський з 1935 по 1938 рр. викладав славістику в університеті Йени.

Учений створив два гуртки: славістичний і філософський, до яких входили його здібні студенти й аспіранти. За цей час під його керівництвом було захищено 6 дисертацій [15, с. 73]. Підкреслимо, що, починаючи з 1932 р., Д. Чижевський в основному читав славістичні курси. Фундаментальна філософська освіта безумовно вплинула на його славістичні студії, зробивши їх більш різноманітними [12, с. 22].

У цей період життя вченого відбувся розквіт його самостійної філософської і літературознавчої творчості. Проаналізувавши список праць, написаних у цей час, бачимо, що Д. Чижевський продовжив роботу над історією філософії східних і західних слов'ян, над порівняльною історією слов'янських літератур, історією давньоруської літератури XI–XIII ст., історією української літератури XVI–XIX ст., історією чеської церковнослов'янської літератури (XI–XIII століть) і середньовічної літератури, специфікою бароко у слов'янських літературах. З'явилася низка праць про окремих письменників і мислителів (Достоевського, Лескова, Маяковського, Тютчева, Гоголя, Чапека, Маха та ін.) [21]. Дві розвідки автор присвятив Я. Коменському – “Коменський і західна філософія” [39], “Коменський і німецькі пієтисти” [40]. Окрім того, в цей час, в архівах, Д. Чижевський знайшов сенсаційний рукопис філософського твору Я. Коменського “Пансофія”, який вважався загубленим. Підготувавши його до друку й написавши докладні коментарі, він власноручно передрукував його у 3-х примірниках [41]. Д. Чижевський зацікавився також творчістю громадсько-культурного діяча й філософа, словака Людовіта Штура, якому присвятив монографічне дослідження “Філософія життя Л. Штура” [42].

У своїй приватній бібліотеці до червня 1945 р. Д. Чижевський зібрав понад 7000 томів, серед яких було чимало рідкісних і унікальних видань. Але майже всю цю цінну колекцію він змушений був залишити в Галле разом зі своїм особистим архівом, покидаючи місто, напередодні приходу радянських військ. Архів Д. Чижевського і частина бібліотеки, що збереглася, знаходяться сьогодні в Інституті славістики Галльського університету [15, с. 74]. Додамо, що проблемі розвитку славістичних бібліотек Д. Чижевський присвятив одну зі своїх статей “Із завдань славістичних бібліотек” [43], у котрій, окреслюючи основні завдання й функції таких закладів, підкреслив, наскільки важлива системна співпраця між різними славістичними бібліотеками [43, с. 24–25]. Питання не втрачає актуальності до сьогодні.

У післявоєнний період (1945–1949), Д. Чижевський працював у Західній Німеччині, в м. Марбурзі. Вчений став тимчасовим директором Семінару славістики при Марбурзькому університеті з перспективою надання йому в майбутньому кафедри. Фактично, він створив

інтердисциплінарне Наукове славистичне товариство, у роботі якого брали участь здібні студенти й аспіранти Семінару, викладачі й іноземні гості. У зв'язку із нестачею слов'янських книжок в університетах Західної Німеччини, широке визнання серед славистів одержало “інформаційне бюро Чижевського”, у картотеці якого його учнем Людольфом Мюллером реєструвалися славистичні фонди марбурзьких бібліотек і в перспективі передбачалося зібрати інформацію про слов'янські фонди всіх західнонімецьких бібліотек. Поряд з Максом Фасмером, як визнаний авторитет у галузі славистики, Д. Чижевський відіграє помітну роль у розробці довгострокової “славистичної стратегії” західнонімецьких університетів. Багато хто зі студентів ученого згодом стали професорами і відомими німецькими славістами, під його керівництвом захищено 3 дисертації [12, с. 23].

У цей період одну зі своїх найважливіших праць, статтю “Відгомін гумпольдової легенди про св. Вацлава в староруській легенді про св. Феодосія і проблема оригінальності слов'янських середньовічних творів” Д. Чижевський надіслав у видання, присвячене столітньому ювілею кафедри слов'янської філології Віденського університету (1848–1948). Від зародження російської агіографії одна із “найбільш впливових, популярних та літературно найкращих пам'яток староруської літератури – “Житіє Феодосія” – зазнала впливу твору чеської староцерковнослов'янської традиції, другої (гумпольдової) легенди про св. Вацлава [38, с. 94]. Ювілейне видання, в якому з'явилася ця стаття, було водночас першим томом “Віденського славистичного альманаху”, до якого Д. Чижевський і пізніше подавав свої статті. У другому томі опубліковані його студії з російської агіографії, де особлива увага приділялася оповіді про св. Ісаакія. Спільність цієї праці з першою статтею полягає в тому, що це оповідання у хроніці Нестора є продовженням розповіді про смерть Феодосія [38, с. 94].

Для п'ятого тому “Альманаху” Д. Чижевський написав статтю про Я. А. Коменського, до одинадцятого – публікацію під назвою “Трубецької і Достоєвський”, в якій розглянув лекції М. Трубецького про Ф. Достоєвського, з якими російський мовознавець виступав у 30-х рр. ХХ ст. у Віденському університеті [38, с. 94].

Наступний період життя Д. Чижевського (1949–1956 рр.), пов'язаний із проживанням в США та викладанням у Гарвардському університеті. У цей час тут працює і Р. Якобсон зі своїми аспірантами, в тому числі й донькою Д. Чижевського, Тетяною (котра згодом захистила докторську дисертацію про “Слово о полку Ігоревім” і стала американським професором славистики) [12, с. 25]. Кафедру славистики в Гарварді очолював відомий російський історик Михайло Карпович, з яким Р. Якобсон заздалегідь домовився про запрошення Д. Чижевського в статусі гостьового лектора [19]. Викладаючи курси давньоруської, української і російської літератур з XIV по ХХ ст., романтизму у слов'янських літературах, російського символізму і футуризму, порівняльної історії слов'янських літератур та ін., вчений продовжував цікавитись славистичною тематикою. Значна частина його праць цього періоду стосувалася слов'янознавства [12, с. 25]. Це роботи, присвячені М. Гоголю – “Тоголь: письменник і мислитель”, “Невідомий Гоголь”, в котрих автор розглянув його суспільно-філософські погляди. Спеціальну розвідку присвятив російському філософу й літературознавцю Семену Франку – “С. Л. Франк як історик філософії і літератури” [19]. Продовжив вивчення філософських поглядів Я. Коменського у праці “Лабіринт світу” Яна Коменського: тематика і джерела” [44], видав “Нариси порівняльної історії слов'янських літератур” [3], “За межами краси. Про естетику барокової літератури” [45], “Шіллер у Росії” [46], “Історію української літератури” [47], котрі високо оцінила наукова громадськість.

Взаємини із колегами з кафедри склалися у Д. Чижевського непросто. Стосунки з Р. Якобсоном, незважаючи на їх давню дружбу ще з празьких часів, були складними. Говорити англійською мовою вчений категорично відмовлявся, чим зробив своє перебування в Америці некомфортним. Найбільше Д. Чижевський потоваришував з полоністом В. Вайнтраубом, українським лінгвістом Ю. Шевельовим та з родиною своєї аспірантки Асі Кардиналовської-Пилипенко [12, с. 26]. У Гарварді вчений познайомився з

австрійською славісткою Гертою Гюттль-Ворт. Він був настільки захоплений її книгою “Збагачення російського словникового запасу в XVIII столітті” (1956), що не лише заохочував далі працювати в цьому напрямку, але й написав до її наступної книги “Іноземні слова в російській мові” (1963) фахову передмову [38, с. 95].

В американський період Д. Чижевський брав активну участь у науковому житті української еміграції, особливо в діяльності Української Вільної Академії наук, входячи до її правління й очолюючи спочатку літературознавчу, а згодом і філософську секції. З 1951 р. вчений став редактором англomовних “Анналів”, які видавало УВАН. У цей час активно співпрацює з “Енциклопедією українознавства”, готуючи туди статті [12, с. 27].

У 1956 р. Д. Чижевський повертається у ФРН. Його запрошують на новозасновану кафедру славістики з перспективою створення для нього персональної професури. Посприяв цьому декан філософського факультету, відомий німецький філософ Г. Гадамер [19]. Незабаром кафедра переростає в Інститут славістики, який Д. Чижевський очолює як тимчасовий директор. За сумісництвом вчений також працює гонорарним професором Франкфуртського (1964) та Кельнського (1964–1967) університетів, тимчасовим завідувачем кафедри літературознавства (1964–1970) Інституту славістики Кельнського університету. За ці роки під його керівництвом було захищено 27 дисертацій [12, с. 28]. Д. Чижевський, як славіст, здобуває широке міжнародне визнання. Він стає дійсним членом Гейдельберзької та Хорватської академії наук, головою Німецької спілки викладачів славістики, членом багатьох німецьких і міжнародних товариств [19]. Це один із найпродуктивніших періодів його наукової творчості (1956–1977). У Гейдельберзі написані праці “Свята Русь. Історія російської думки X–XVII століть”, “Росія між Сходом і Заходом. Історія російської думки XVIII–XX століть”, “Сковорода. Поет. Мислитель. Містик”, “Із двох світів. До історії слов’яно-західних літературних зв’язків”, “Історія російської літератури з XI століття до завершення бароко”, “Історія російської літератури XIX століття. Т. I: Романтизм. Т. II: Реалізм”, “Дрібні роботи. Богемістика”, двохтомник “Порівняльна історія слов’янських літератур”, “Гегель у слов’ян” (друге доповнене видання), “Бароко в російській літературі”, “До проблем літератури бароко у слов’ян”, низку статей і рецензій [12, с. 28].

У Гейдельберзькому університеті Д. Чижевський не зміг отримати статус повного ординарного професора, а лише гостьового, відтак був позбавлений права на пенсійне забезпечення в Німеччині й до кінця життя змушений працювати і публікуватися “для заробітку”. Помер Д. Чижевський 18 квітня 1977 р. у Гейдельберзі й був похований родиною на Бергфрідгофському кладовищі [12, с. 28].

Учений залишив у спадок приблизно 1000 наукових праць, з них 900 – зі славістики. Окреслимо основні проблемно-тематичні групи славістичної спадщини Д. Чижевського та коротко викладемо ключові концептуальні положення його творчості.

Значна частина праць ученого присвячена історії філософії слов’янських народів. Дмитро Іванович не створив своєї власної філософської системи, він насамперед, є істориком філософії, дослідником слов’янської духовної культури. Його філософські погляди не склали чіткої “вертикальної системи”, яку ми знаходимо у багатьох німецьких мислителів, вони, так би мовити, розійшлися “горизонтально” по всіх його роботах. Він був гегельянцем у широкому сенсі цього слова, тобто “філософом духу” [12, с. 16]. Власне “істориком духу” називає себе Д. Чижевський у книзі, присвяченій Г. Сковороді. Вивчаючи в своїй докторській дисертації сприйняття Гегеля в Росії, він розглядає власне дослідження як “необхідну передумову до нової побудови історії російського духу” [37, с. 5].

У працях “Філософія на Україні” [48], “Нариси з історії філософії на Україні” [4] Д. Чижевський подав першу цілісну схему історії філософської думки в Україні, яка розглядалася як окрема самостійна гілка світового наукового процесу, зі своєю методологією і періодизацією. Ця схема, незважаючи на її коректування, залишається мало зміненою до сьогодні й використовується більшістю дослідників історії української філософії [19]. Д. Чижевський трактував історію слов’янської філософської думки в німецькому дусі. Це чітко простежується у вступі до “Нарисів з історії філософії на Україні” [48, с. 3–4]. Коли

писалася дана робота, Д. Чижевський ще планував створити загальний огляд історії слов'янської філософії. Тому вступ до праці мав більш загальний характер й стосувався не лише української, а й загалом слов'янських філософій [19]. У доповіді, виголошеній в Берлінському українському інституті в січні 1927 р., Д. Чижевський обґрунтував актуальність вивчення фактів про вплив західноєвропейської філософії на культуру України XVII–XVIII ст., оскільки це дасть можливість “створити основи духовно-історичного опрацювання матеріалу”, що “для розуміння східноєвропейської духовної історії надзвичайно важливо” [17, с. 35].

У праці “Нариси з історії філософії на Україні”, Д. Чижевський доводить, що українська філософія генетично споріднена з неоплатонізмом, з ученням отців церкви і – понад все – з німецьким містицизмом. Найважливішим елементом у цьому духовному ланцюгу він вважав ідею Божої іскри в людській душі або в серці. Тому, як і П. Юркевич, Д. Чижевський визначає українську філософію як філософію серця [4]. Водночас, на думку Д. Чижевського, з України, ані з інших слов'янських народів, ще не вийшов той “великий філософ”, який би утворив “синтезу світового значення”, що стала би вихідним пунктом подальшого розвитку філософії у світовому масштабі. Можна говорити про “українського Сократа” – Григорія Сковороду, про “російського Ніцше” – Костянтина Леонтьєва, про М. Гоголя або П. Юркевича як типових представників національного українського характеру. Але нікому з них не пощастило свої особливі думки прищепити світовій думці. Слов'янській, зокрема українській філософії, робить висновок Д. Чижевський, ще треба чекати на свого “великого філософа” [7, с. 5].

Дмитро Чижевський, відкриваючи можливості для дослідження національної філософської культури, актуалізує суттєве методологічне питання про критерії, що визначають предмет і зміст національної, в даному разі, української філософії. Характеристику національного типу, пояснює вчений, можна здійснювати трьома шляхами: досліджуючи народну творчість, через вивчення найбільш яскравих епох в історії народу і, нарешті, шляхом аналізу життя і творчості видатних представників цього народу [17, с. 36]. З огляду на вивчення національного характеру крізь призму яскравих епох в історії народу, Д. Чижевський виокремлює два періоди – княжу добу, основним культурним здобутком якої було запровадження християнства, а через нього поширення елліністичних ідей, і добу бароко.

Національні риси українського характеру відобразились, доводить Д. Чижевський, і в творчості видатних діячів української культури. “Емоціоналізм” знаходить своє відображення у “філософії серця”, прояви якої Д. Чижевський вбачає у творчості Г. Сковороди, М. Гоголя, П. Юркевича, П. Куліша. “Індивідуалізм” відобразився в “ухилі до самотності”, що був притаманний Г. Сковороді, М. Гоголю, М. Максимовичу, П. Кулішу, та “плюралістичній” етиці, яка стверджує право кожного індивіда на власний етичний вибір і шлях (Сковорода, Гоголь). Третя риса, яку Д. Чижевський характеризував як психічний “неспокій і рухливість”, відобразилась у ствердженні ідеалу миру і злагоди між людьми і людей з Богом, прагненні внутрішньої гармонії, що теж, на думку Д. Чижевського, виявляють Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, П. Куліш. Типовими для української думки вчений вважав і притаманне їй релігійне забарвлення та симпатії до інших національних культур (передусім, німецької та італійської) [17, с. 37]. Звичайно, риси, запропоновані Д. Чижевським не слід абсолютизувати.

Більшість досліджень Д. Чижевського з історії слов'янської філософії стосувалася історії російської філософської думки. На другому місці в його історико-філософській спадщині можна поставити праці в сфері філософської думки на Україні. При цьому зауважимо, що вони мали досить сильну русофільську складову. На третьому – дослідження Д. Чижевського з окремих аспектів історії чеської (Я. Коменський) та словацької (Л. Штур) філософії. Переважно у цих працях чітко прослідковуються питання німецьких впливів, зокрема німецької містики й класичної філософії на філософські культури слов'янських народів [19].

Внесок Д. Чижевського в історію філософії слов'янських народів очевидний. Це підкреслюється сучасними істориками філософії. Проте цілісна оцінка ускладнюється через відсутність можливості для ширшого кола філософів користуватися багатьма текстами Д. Чижевського [22, с. 22]. Публікація його “Філософських творів” у згадуваному вище чотирьохтомнику лише частково компенсує це [2].

Дмитро Чижевський став одним із найвизначніших учених та інтерпретаторів порівняльної історії слов'янської літератури. Головне її завдання вчений формулював так: “а) показати хід розвитку, тобто ті зміни в літературному стилі та в змісті літературних творів, котрі періодично відбуваються, і тим самим відповідно поділити історію літератури на окремі періоди, епохи, порівняно однорідні за своєю природою, виділені на підставі спільних рис; б) охарактеризувати інтелектуальну історію й стиль як мовний, так і літературний, цих епох, тобто знайти риси, притаманні всім творам і письменникам певної доби, – риси, якщо й не вичерпно-описові, то принаймні типові, прикметні для неї” [49, с. 133–135]. На думку О. Прицака та І. Шевченка, Д. Чижевський не дав у галузі історії літератури “власної, спеціально обґрунтованої теорії” [21]. Проте обидва, сформульовані вище самим Д. Чижевським завдання утворюють системну єдність, цілісний погляд на історію слов'янської літератури.

Перші дві групи (історія філософії слов'ян та порівняльна історія слов'янської літератури) утворюють сутнісну єдність, оскільки такий підхід передбачає цілісний погляд на численні істотні ділянки історії слов'янської думки. Вибір такої тематики був зумовлений своєрідністю методологічного підходу Д. Чижевського: в історії філософії професійні філософи подані поряд з поетами, політиками, теологами; в історії літератури особливо ґрунтовно викладені ідеологічні мотиви (поруч із важливими естетичними, чого вчений навчився у російських “формалістів” й у Празькій школі структурної лінгвістики) [29, с. 32]. Як зазначав учений, “ще в часі попередніх історико-філософських студій я зацікавився історією духу, взявся до історії філософії слов'янських народів. Уже тоді (1926 р.) поклав собі присвятити життя праці над історією філософії на слов'янському ґрунті, до цього плану додалися наміри щодо порівняльної історії літератури слов'янства” [29, с. 30]. У результаті реалізації цих двох планів загальний науковий доробок ученого лише за 1922–1945 рр. складав 100 праць і статей.

У своїх творах, присвячених історії слов'янських літератур, Д. Чижевський звертає увагу на деякі аномалії у західній славистиці. Він стверджує, що в багатьох європейських і американських університетах перенаголошується на “єдності” слов'янських літератур та їх взаємозв'язках. Щоб розглядати ці літератури, як відображення широкого й різноманітного слов'янського світу, ці дослідники зосереджують свою увагу виключно на світі російському. Внаслідок цього вони роблять “затмарені висновки”. А деякі, наприклад, натрапляють на труднощі розуміння, чому Київська Русь була державою (чи імперією) толерантною, відкритою і гуманною, а пізніша, Московська, ніби “спадкоємець” Київської Русі, стала країною зовсім відмінною – самоізолюваною, автократичною й регресивною. Ще сьогодні, говорить Д. Чижевський, особливо в США, “без застави” читають В. Белінського, у якого “безліч фальшивих поглядів”, та А. Скабичевського, який, крім “філософської тенденційності”, ще й “зовсім сліпий на мистецькі вартості літератури” [50].

До подібних аномалій Д. Чижевський зараховує й російське слов'янофільство з православно-політичним посланництвом Москви, як “третього Риму”, що, на його думку, було нічим іншим, як “розвиненням досить примітивних і малоефективних візантійських і болгарських ідей”. Серед поляків він бачить подібний феномен у романтизованому польському “месіянізмі”. У своїй крайній формі, говорить учений, ці рухи негативно впливали на міжслов'янські стосунки та на розвиток слов'янських культур. Навіть у дослідженнях літератури київського середньовіччя, пише Д. Чижевський, – назва “український” викликала протести серед деяких великоросійських учених, “в яких не наукові, а національно-політичні емоції грали головну роль” [6, с. 87].

Аналізуючи погляди Д. Чижевського на розвиток східнослов'янської літератури у добу середньовіччя, можна виділити такі ключові позиції вченого. Ранню східнослов'янську літературу він розглядав як витвір окремих етнографічних та культурно відокремлених територій Русі, а не як “общерусский” моноліт, що існував до XVII ст., як це стверджувала тоді більшість російських учених. Як і В. Ягич, Д. Чижевський вважав, що після моравської місії розвиток літератури старослов'янською мовою не зупинився, а навпаки, у наступних двох століттях, посилювався, перевищивши рівень тодішньої західноєвропейської літератури, написаної народною мовою [6, с. 102]. У пізньому середньовіччі найпродуктивнішою групою Д. Чижевський вважав східних слов'ян з осередком у Києві, й лише після них він називав болгар, сербів, хорватів, чехів і поляків. В останніх з'являється літописання (латинською мовою) в XIV–XV ст., а початки релігійного письменства в XV ст. [3, с. 98].

Учений запропонував власну концепцію центрів – культурних і політичних. Таким першим центром він назвав Київ. Русь Д. Чижевський бачив у двох територіальних вимірах – Русь у вузькому, “первинному” розумінні, до якої відносить південні князівства Київської держави – Київське, Чернігівське, Переяславське, Турівське, Галицьке й Волинське, й у ширшому, “вторинному” – північні й північно-східні території [50].

Давня література Києва, стверджує Д. Чижевський, від початку мала багато “блискучих творів”, що “змушувало декого з дослідників припускати, що християнство на Україні мало літературну традицію ще перед Володимиром Великим” [6, с. 121]. За своїм характером московська література була ідеологічно-політичним знаряддям новосформованого політичного центру. Вона свідомо ізолювала себе не лише від західноєвропейських, а й сусідніх слов'янських літератур – української, білоруської і польської, а зв'язки Московської держави із Західною Європою підтримувалися лише в технологічній, торговельній та мистецькій галузях. Із занепадом Константинополя Московська держава почала вважати себе єдиною справжньою православною державою, а решту християнського світу – католиків, протестантів, кальвіністів й інших називала еретиками, невірними й безбожниками. Все немосковське вважалось ділом диявола, хоч насправді, говорить Д. Чижевський, у ділянці “елементарних богословських питань” росіяни були повними ігнорантами, а ідея Москви як третього Риму, була підтвердженням тієї ігнорантності. Зрештою, пише Д. Чижевський, ідея Москви як третього Риму, як і ідея “святої Росії” не мала такого значення, ні такої реальної бази, як це припускають західні вчені. Але обидві концепції були необхідні для держави, інтересам якої мала служити література й церква [50]. Відтак, літературу Київської Русі Д. Чижевський вважав давньою українською літературою, при цьому погляди радянських істориків чи літературознавців він нехтував [20, с. 145].

В історії літератури учений найбільше уваги присвятив романтичній добі. На його думку, романтизм мав особливе значення для слов'янських народів. Романтики розуміли народ як збірну особистість, громаду долі або історичне призначення, а мову вважали дзеркалом національного характеру й того, що вони називали національною душею. Для одних слов'ян, на думку Д. Чижевського, романтизм означав “відродження”, а для інших, він був першим “пробудженням” національного самоусвідомлення, почуттям своєї окремішності. І це підважило концепцію слов'янської “монолітності” й російського “панславізму” та оживило процес самоствердження окремих слов'янських народів. Хоч, як стверджує Д. Чижевський, – “для більшості слов'ян, зокрема росіян, важко було відтворити своє минуле, бо вони його не знали. І тому так багато викривлених зображень слов'янського середньовіччя” [9, с. 307]. Учений підніс романтизм до репрезентативного рівня українського світогляду.

Саме Д. Чижевський увів у науковий обіг термін “літературне бароко”, і він тривалий час не приживався, позаяк твори цього періоду, за словами вченого, до художньої літератури зазвичай не відносили, вважаючи їх тільки джерелом культурної, політичної та національної історії. Д. Чижевський такий погляд категорично заперечував і створював, за власним визнанням, “образ бароко як синтетичної духовної течії, як спроби синтезу культури Середньовіччя (“Готики”) та Ренесансу” [8, с. 149]. Він запропонував два підходи до цього

явища, що досі зберігають фундаментальний характер, зокрема виявив у ньому синтез латино-католицьких та слов'яно-православних начал. Важливим було те, що в добу бароко активізувалися зв'язки української культури з культурою Заходу, вона ввійшла в європейський культурний контекст, зберігши при цьому східне обличчя [8, с. 154]. Учениця Д. Чижевського – Ренате Лахман, котра підготувала збірку праць дев'яти дослідників доби бароко і присвятила її пам'яті свого вчителя, згодом напише у вступному слові: “подібний дослідницький інтерес був у рамках літературно-історичних праць з окремих слов'янських літератур – за винятком польської та згодом чеської, де було започатковано поняття “бароко”, провокуючою новацією... Легітимність цього поняття з одного боку, та “естетична легітимність” феномена бароко, з другого, потрібно було утвердити всупереч вердикту про цілий культурний період, а також наперекір ваганню щодо можливості вживання поняття бароко стосовно формації, яку, без сумніву, необхідно було типологічно підпорядкувати”. Іншими словами, Д. Чижевський вступив у конфронтацію з узвичаєною конвенцією дослідження і подолав її [38, с. 92].

Науковець виступав проти вузьких та однобічних націоналістичних обмежень літературознавства. Д. Чижевський постійно підкреслював, що треба бути компаративістом у найширшому значенні цього слова. Про це засвідчують його дослідження в галузі порівняльного славістичного літературознавства, які є одними з найбільш результативними [38, с. 91].

Дмитро Чижевський відомий у ще одному важливому для славістики напрямі – “германо-славистиці”. Йдеться про німецький вплив на духовне життя слов'ян. У рамках германо-славістичної теми вчений досліджував такі аспекти: німецька містика у слов'ян, пієтизм у слов'ян, німецька романтика у слов'ян, як, наприклад, у творчості Пушкіна, Тютчева, Гоголя, простежив вплив німецького ідеалізму взагалі й осмислення впливу Гегеля в Росії, зокрема [21]. Його монографія “Гегель в России” (1939) досі вважається класичним твором з російської філософської історіографії [37].

До цього напрямку належать також твори про Я. Коменського, словака Л. Штура, поляка А. Міцкевича [39–40; 42], “До історії німецької філософії в Росії”, “Сковорода і Валентин Вайгель”, “Етінгер в Росії”, “Бенгель в Росії”, “Херувимський мандрівник Ангела Сілезія поросійськи”, “Баадер та Росія”, “Якоб Беме в Росії” [38, с. 91, 93]. Д. Чижевський вивчав також російські впливи на німецькомовне населення: “Російські видання галленських піітистів”, “Коло А. Франкеса і його славістичні студії”, “Достоевський і Ніцше”, “Жуковський і Гебель”, “До перекладів Ф. Боденштедта” [38, с. 93].

На думку Д. Чижевського, інтелектуальний портрет України та Російської імперії, склався під впливом двох визначальних чинників німецького походження: німецької трансцендентальної (ідеалістичної) філософії XVIII – початку XIX ст. та німецького містицизму і пієтизму XVI–XVIII ст. Ці джерела через феноменологію Гегеля та драматургію Шіллера справили значний вплив на теоретичну свідомість Росії.

Дмитро Чижевський робить висновок, що німецький містицизм з'являється в Росії через українську літературу – через Г. Сковороду; натомість пієтизм торував паралельні, незалежні шляхи в Україну і в Московську державу, одночасно [21].

У зв'язку з Другою світовою війною, вчений свідомо перестав публікувати роботи на цю тематику, оскільки це могло трактуватися як намагання обґрунтувати претензії гітлерівської Німеччини на слов'янські землі [19].

З історією думки частково пов'язані публікації вченого зі слов'янської лексики. Йдеться про філософську та містичну термінологію (Г. Сковорода), питання давньоруської лексики (праця про “Слово о полку Ігоревім”), складних слів у російській літературній мові, українізмів Гоголя, романтичної мови (Пушкін, Лермонтов, Тютчев), філософської термінології російської гегелівської школи, семантичного оновлення давньої лексики (Пушкін), теоретичних проблем лексикології (на прикладі Лескова і Андрія Белого).

Учений предметно цікавився історією слов'янських культур. Д. Чижевський читав лекції з польської культури, зібрав неосяжний матеріал з історії української культури [29,

с. 33]. Якось учений зауважив, що з усіх слов'янських народів найбільш вдячними йому будуть чехи. Внесок Д. Чижевського в чеську культуру охоплює кілька ділянок: дослідження давньої чеської літератури і чеського бароко, світогляду поета К. Гинека Махи, “коменіана” Д. Чижевського, до якої він прийшов через українську духовну історію, оскільки дослідження Г. Сковороди спонукало його зайнятися слов'янськими містиками та християнським містицизмом [22, с. 22].

Будучи невпевненим, у зв'язку з Другою світовою війною, що слов'янські культури збережуться як окремі культурні одиниці, з'являються праці вченого “До символіки барокової поезії”, “Пушкін і романтизм”, “Коменський і німецькі пієтисти”, “Український літературний барок”, “До проблеми безсмертя у Достоєвського”, “Про світогляд Махи”. Деякі з них побачили світ аж через десятиліття. Своїми культурологічними дослідженнями Д. Чижевський наповнив тезу про належність слов'янських культур до середземно-європейської культурної традиції конкретним змістом. При цьому, з погляду вченого, слов'янські культури не були провінційним додатком до західноєвропейської культури: у багатьох статтях він доводить, що без внеску слов'янських культур Європа не була б Європою [51].

Різні слов'янські народи внаслідок релігійних, історичних та політичних обставин, опинилися на більшій чи меншій відстані від центрів найбільш інтенсивного інтелектуального життя Європи. Внаслідок цього посилювалися їхні відмінності всередині тієї єдності, яку позначають словом “Європа”. На думку Д. Чижевського, однією з причин, що ці культурні дистанції та відмінності перебільшувалися, набуваючи характеру відчуження, була ослабленість інтелектуальних спілкувань у європейському культурному просторі. Основні зусилля вченого були спрямовані на те, щоб, шляхом конкретних досліджень, увести слов'янські народи в єдиний простір європейського культурного та інтелектуального спілкування. Славістика як галузь дослідження – за умови, що вона не зводиться лише до лінгвістичних, фольклорних та літературних досліджень, а включатиме й дослідження інтелектуального життя слов'янських народів та його пов'язаності з інтелектуальною культурою західноєвропейських народів – найкраще відповідала означеному задумові Д. Чижевського [22, с. 21].

Розглядаючи біографію Д. Чижевського й аналізуючи його наукову й архівну спадщину, треба визнати, що він ніколи не вкладався в рамки тільки однієї ойкумени, будучи людиною європейської культури – європейцем не у вузькополітичному чи територіальному, а насамперед у духовному сенсі цього поняття. Саме з цієї позиції і треба розглядати його спадщину, не обмежуючись штучно створеними бар'єрами і кордонами [12, с. 30].

У наш швидкоплинний час, коли впродовж життя одного покоління докорінно і не раз змінюються засади панівного світобачення, коли те, що вчора ще вважалось непохитною істиною, буквально на очах відходить у небуття, сам факт, що вчення, обґрунтоване понад 70 років тому, спонукає сучасних дослідників звертатися до нього не лише заради пошани до історичної пам'яті минулого, а й для того, щоб вступити в діалог в ім'я подальшого прогресу науки – чи не найяскравіше свідчення життєвості наукових праць Д. Чижевського. Саме тому доцільно осмислювати внесок, зроблений вченим у розвиток національного й європейського слов'янознавства з погляду сьогодення.

Своєю плідною й багатогранною діяльністю вчений сприяв зближенню європейських народів. На завершення хочемо процитувати Д. Чижевського: “мене завжди цікавила історія слов'янської культури. Не перебільшуючи значення своїх праць, можу стверджувати: мені вдалося на різних ділянках сказати доволі багато нового, що є визнаним окремими дослідниками (наприклад, у чехів сприйняли деякі мої погляди “формалісти” – Мукаржовський, Віліковський; католики – Вашик, Каліста, Кралік; позитивісти – Хендріх)”. Вчений підкреслив також, що підготував багатьох учнів, котрі своїми численними публікаціями посіли самостійне місце в славистиці, особливо доктори Д. Герхардт і А. Мітцше [29, с. 33]. Додамо, що попереду ще значна робота, щоб розвинути той могутній стимул, який дав історико-філософському слов'янознавству Дмитро Чижевський.

Список використаних джерел

1. *Валявко І.* Наукова та архівна спадщина Дмитра Чижевського (до 110-ліття з дня народження вченого) / І. Валявко // Інтернет ресурси [Режим доступу]: www.archives.gov.ua/ArchUkr/Chyjevskiy.rtf 2. *Чижевський Д.* Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового / Д. Чижевський. – К.: Смолоскип, 2005. 3. *Чижевський Д.* Порівняльна історія слов'янських літератур: У 2 кн. / Д. Чижевський. – К.: 2005. 4. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К.: “Орії” при УКСП “Кобза”, 1992. – 230 с. 5. *Чижевський Д.* Антична філософія в конспективному вигляді: Лекції читані в Богословсько-Педагогічній Академії УАПЦ в Мюнхені / Д. Чижевський. – Вид. 2-е. – Кіровоград, 1994. – 71 с. 6. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль: Презент, 1994. – 480 с. 7. *Чижевський Д.* Філософія Г. С. Сковороди. – Харків: Акта, 2003. – 432 с. 8. *Чижевський Д.* Український літературний барок: Нариси / Д. Чижевський. – Харків: Акта, 2003. – 460 с. 9. *Чижевський Д.* Українське літературне бароко. Вибрані праці з давньої літератури / Д. Чижевський. – К.: Обереги, 2003. – 178 с. 10. *Діалог культур І.* Матеріали Перших наукових читань пам'яті Дмитра Чижевського. – Кіровоград–Київ, 17–19 жовтня 1994. – К., 1996. – 149 с. 11. *Славістика: зб. наук. праць.* – Т. І.: Дмитро Чижевський і світова славістика / Ред. Р. Мних, Є. Пшеничний. – Дрогобич: Коло, 2003. – 368 с. 12. *Валявко І. Т. І.* Інтелектуальна біографія Дмитра Чижевського: спроба наукової ретроспективи / І. Валявко // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2005. – С. XI–XXXI. 13. *Валявко І.* Діалог кризь роки: листування Дмитра Чижевського та о. Георгія Флоровського / І. Валявко // Філософська думка. – № 6. – 2010. – С. 81–88. 14. *Валявко І.* Дмитро Іванович Чижевський як дослідник української філософської думки: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філософ. наук / І. Валявко. – Київ. – 1997. – 24 с. 15. *Валявко І.* До інтелектуальної біографії Д. Чижевського: галльський (1932–1945) та марбурзький (1945–1949) періоди / І. Валявко // Магістеріум: історико-філософські студії. – К., 2006. – Вип. 23. – С. 70–77. 16. *Валявко І.* Дмитро Іванович Чижевський як дослідник слов'янського бароко / І. Валявко // Інтернет ресурси [Режим доступу]: <http://barosso2006.narod.ru/valiavko.htm>. 17. *Горський В.* Дмитро Чижевський як історик філософії України / В. Горський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2005. – С. XXXI–XXXVIII. 18. *Кралоук П. П.* Юркевич – О. Гіларов – Д. Чижевський: із історії співпраці українських та російських інтелектуалів / П. Кралоук // Інтернет ресурси [Режим доступу]: <http://www.dau.kiev.ua/uk/article/panorama-dnya/pamfil-yurkevich-oleksiy-gilyarov-dmitro-chizhevskiy> 19. *Кралоук П.* Дмитро Чижевський як дослідник філософії слов'янських народів / П. Кралоук // Інтернет ресурси [Режим доступу]: <http://www.simya.com.ua/articles/45/8121/> 20. *Льницький М.* Перша монографія про Дмитра Чижевського Надьярных Н. С. Дмитрий Чижевский Единство / М. Льницький // Дзвін. – 2006. – № 9. – С. 142–146. 21. *Вільчинський Ю.* Історик філософії слов'янства / Ю. Вільчинський // Інтернет ресурси [Режим доступу]: library.kr.ua/kray/chizhevsky/vilchinsky.html 22. *Лісовий В.* Європейська філософія та інтелектуальна культура слов'янських народів у дослідженнях Д. Чижевського / В. Лісовий // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. VII–XXIV. 23. *Шкандрій М.* Історія, стиль, епоха, культура: до проблеми періодизації Д. Чижевського / М. Шкандрій // Слово і час. – 1995. – № 7. – С. 30–35. 24. *Лисий І.* До проблеми національної визначеності культури: з досвіду Д. Чижевського / І. Лисий // Філософська і мистецька культура. – К., 2004. – С. 134–139. 25. *Надьярных Н. С.* Дмитрий Чижевский. Единство смысла / Н. С. Надьярных; Ин-т мировой лит-ры им. А. М. Горького РАН. – М.: Наука, 2005. – 366 с. 26. *Янцен В.* До історії влаштування Дмитра Чижевського та викладання ним в об'єднаному університеті міст Галле і Віттенберга / В. Янцен // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 11. – С. 46–48. 27. *Янцен В.* Про деякі проблеми і парадокси сучасного чижевськознавства / В. Янцен // Філософська думка. – 2010. – № 6. – С. 68–78. 28. *Наєнко М.* Дмитро Чижевський і Київський університет / М. Наєнко // Диво слово. – 2004. – № 10. – С. 61–63. 29. *Чижевський Д.* Життєпис / Д. Чижевський // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – № 11. – С. 29–33. 30. *Чижевський Д.* Гегель і французька революція / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 4. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 307–338. 31. *Філософський метод Сковороди.* “Abhandlungen der wissenschaftlichen Sevcenko-gessellschaft in Lemberg”, Bd. 99, 1930. – S. 145–171. 32. *Сковорода* и немецкая мистика. “Записки Русского народного университета в Праге”. – Т. II. 1929. – С. 283–301. 33. *Чижевський Д.* Філософія Г. Сковороди / Д. Чижевський. – Варшава: НТШ, 1934. – 219 с. 34. *Чижевський Д.* Гегель і Ніцше / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 4. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 339–360. 35. *Чижевський Д.* Релігійна утопія А. Іванова “Путь”. – Вып. XXIV / Д. Чижевський. – Париж, – 1930. – С. 41–57. 36. *Чижевський Д.* Платон на Древней Руси. “Анналы русского исторического общества в Праге” / Д. Чижевський. – Т. II, 1931. – С. 71–81. 37. *Чижевський Д.* Гегель у Росії / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 4. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 3–306. 38. *Стрелка Й.* Всесвітнє значення Дмитра Чижевського / Й. Стрелка // Київська старовина. – № 2–3 (317–318). – березень–квітень, 1996. – С. 90–96. 39. *Чижевський Д.* Коменський і західна філософія / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 145–152. 40. *Чижевський Д.* Коменський і німецькі пієтисти / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 153–157. 41. *Чижевський Д.* Як я шукав рукописи “Pansophie” / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 201–207. 42. *Чижевський Д.* Філософія життя у Людовіта Штура / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 3–132. 43. *Чижевський Д.* Із завдань славистичних бібліотек / Д. Чижевський // Бібліотечний вісник. – № 2. – 1996. – С. 24–25. 44. *Чижевський Д.* “Лабіринт світу” Яна Коменського: теми твору та їхні джерела / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 158–200. 45. *Чижевський Д.* Поза межами краси / Д. Чижевський. – Нью-Йорк, 1952. – 22 с. 46. *Чижевський Д.* Шіллер і “Брати Карамзови” / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 295–321. 47. *Чижевський Д.* Історія української літератури / Д. Чижевський. – Нью-Йорк: Українська Вільна Академія наук у США, 1956. – 511 с. 48. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні (1931) / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 3–389. 49. *Чижевський Д.* Деякі проблеми порівняльної історії слов'янських літератур / Д. Чижевський // Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 3. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 133–144. 50. *Розумний Я.* Центр і периферія: східнослов'янське середньовіччя в інтерпретації Дмитра Чижевського / Я. Розумний // Інтернет ресурси [Режим доступу]: www.ualogos.kiev.ua/category.html?number=50&category=2 51. *Видатні вчені про Д. Чижевського* // Інтернет ресурси [Режим доступу]: library.kr.ua/kray/chizhevsky/pro_chizhev.html

Ирина Федорив

ВКЛАД ДМИТРИЯ ЧИЖЕВСКОГО В РАЗВИТИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СЛАВЯНОВЕДЕНИЯ

Статья посвящена выдающемуся украинскому ученому-слависту, философу, историку культуры и литературоведу – Дмитрию Чижевскому. Определяются основные вехи жизни в контексте славистической деятельности исследователя, выясняется его вклад в развитие европейского и национального славяноведения, анализируются концептуальные положения фундаментальных трудов ученого.

Ключевые слова: Дмитрий Чижевский, славистика, история философии славян, история славянской культуры, германо-славистика, славянское литературоведение.

Iryna Fedoriv

CONTRIBUTION TO THE DEVELOPMENT OF D. CHYZHEVSKYY EUROPEAN SLAVIC

The article is dedicated to outstanding Ukrainian scientist Slavist, philosopher, cultural historian and literary critic – Dmytro Chyzhevskyy. The basic milestones of the life and work of the scientist turns his contribution to the development of National and European Slavic, analyzes the conceptual fundamental works of the scientist.

Key words: Dmytro Czyzhevskyy, Slavic Studies, History of Philosophy of the Slavs, the history of Slavic culture, Germanic-Slavic, Slavic literature.